

NIKOLA CRNKOVIC

Neki problemi narodnooslobodilačkog pokreta u Istri 1941–1943.

Pristup

Neosporno je da se je NOP Istre 1941–1943. godine razvijao drukčije od NOP-a u susjednim krajevima Hrvatske i Slovenije. Te su specifičnosti takve naravi da se usporedbe i analogije ne mogu prihvatiti ni kao odgovarajući ni kao dovoljno objektivni način utvrđivanja i stupnjevanja vrijednosti NOP-a Istre. Iako je taj pokret sastavni dio NOP-a Hrvatske, a time i cijele Jugoslavije, pa prema tome podliježe zajedničkim mjerilima, vrijednosti njegova razvoja ne mogu se utvrđivati samo komparativnim, mehaničko-količinskim kriterijima.

Glavno je mjerilo vrijednosti NOP-a stupanj privrženosti naroda tom revolucionarnom pokretu. U pojedinim etapama ta temeljna vrijednost nije uvijek imala odgovarajuću organizacionu uobličenosť, ni u političkom ni u vojnom smislu, pa se može utvrditi samo razmatranjem toga pokreta u cjelini. Zbog specifičnih uvjeta u kojima se NOP Istre pojavio i razvijao, komparativno-količinski kriterij mnogo je manje važan od drugih načina njegova procjenjivanja. Zato treba početi od onih specifičnih uvjeta u kojima je taj pokret nastao i u kojima se je razvijao. Te su specifičnosti uzrokovane prvenstveno dugotrajnom političkom odvojenošću Istre od Hrvatske, a osobito za vrijeme talijanske okupacije, specifičnim klasnim odnosima, nacionalnim sastavom i međunacionalnim odnosima, zaoštrenim odnosima selo—grad, prouzrokovanim ne samo gospodarsko-društvenim razvojem kapitalizma, nego i etničkim i kulturno-civilizacijskim razlikama istarskog sela i grada. Tome treba dodati da je komuniciranje s Istrom i u ratnom razdoblju bilo otežano zbog njenog poluotočnog položaja, konfiguracije tla i dobro čuvanih granica, osobito u razdoblju 1941–1943. Prirodno prelijevanje NOP-a iz jednog kraja u drugi, karakteristično za ostale krajeve Hrvatske i Jugoslavije, u Istri bilo je veoma ograničeno, pa se NOP Istre u tijeku cijelog rata razvijao bez onih pozitivnih poticaja, koje su takva prelijevanja nosila. Ta relativna fizička izoliranost NOP-a Istre ni u kasnijem razdoblju 1943–1945, kad je pokret dobio pun zamah, nije bila limitirajući čimbenik njegova razvoja. Ta je izoliranost ipak važna značajka toga pokreta, jer upućuje na njegovu prosudbu i vrednovanje, osobito u pojedinim etapama, mnogo više po njegovim unutrašnjim razvojnim osobitostima i rezultatima, nego po neprimjerenim vanjskim kriterijima. To je osobito važno za razdoblje 1941–1943, kad se NOP Istre rađa i razvija kao mehanizam masovne tajne organizacije, čiji je puni i otvoreni vojno-politički zamah nastupio u razdoblju od rujna 1943. do

kraja rata. Takva gruba podjela ne niječe i ne umanjuje vrijednost i uspjehe svih onih oblika otpora i aktivne borbe u prvom razdoblju oslobodilačkog pokreta u Istri, nego samo ističe glavne značajke tih dvaju razdoblja.

Izvori i uvjeti razvoja NOP-a Istre

Osnove razvoja NOP-a Istre i korijeni njegove društveno-gospodarske i nacionalno-političke uvjetovanosti višestruki su:

1. Ogorčenost hrvatskog pučanstva zbog talijanizacije i talijanske vlasti uopće bila je najizrazitiji uzrok unutrašnjih društvenih zaoštrenosti u Istri. Nacionalno je ugnjetavanje najveći izvor nezadovoljstva, a zbog toga i najjači poticaj za okupljanje i otpor.
2. Socijalno-revolucionarni sadržaj NOP-a Istre nije bio uvjetovan samo vodećom ulogom KPH u njemu. Već time što je taj pokret utemeljen na nacionalno-oslobodilačkom pokretu istarskih Hrvata, bio je i klasno uvjetovan time što je taj etnički sastojak gotovo beziznimno bio najniži sloj istarske socijalne strukture — osiromašeni seljaci i radnici. Tako od svog nastanka klasno uvjetovan, hrvatski je nacionalni pokret Istre u organizacijama NOP-a prihvaćao njegova socijalistička obilježja i usmjerenost kao naravno rješenje i izlaz iz socijalnih i nacionalnih proturječnosti.
3. Partizanski rat što su ga narodi Jugoslavije započeli 1941. protiv okupatora i njegovih suradnika bio je onaj bitni i određujući čimbenik koji je potaknuo preobrazbu istarskog pokreta otpora što je neprekinuto trajao od 1918.¹ Taj se otpor postupno razvio u aktivnu političku i vojnu djelatnost organiziranu u NOP-u Istre kao sastavnom dijelu općega političkog i vojnog sklopa NOP-a Hrvatske i Jugoslavije.
4. Opstojnost pokreta otpora i živa tradicija nacionalno-oslobodilačke i političke djelatnosti istarskih Hrvata u cijelom prethodnom razdoblju bila je kadrovski temelj za stvaranje organizacije NOP-a.
5. U općem ratnom sukobu perspektiva mijenjanja državnih granica činila se realnom. Vojno-politička aktivizacija istarskog pučanstva omogućavala je njegovo izrastanje u subjekt koji može utjecati na tu promjenu.
6. Uloga SSSR-a u drugom svjetskom ratu budila je, osobito u slavenskim narodima, nade u pravednija politička rješenja nakon rata.
7. Opća podjela zaraćenih strana na fašističke i antifašističke, a, donekle, zbog sudjelovanja SSSR-a i na socijalističke i antisocijalističke, omogućila je okupljanje oporbenjačkih snaga Istre na antifašističkom i socijalističkom programu, zatim sudjelovanje talijanskog radništva u NOP-u i postupno priklanjanje socijalizmu hrvatskog pučanstva uopće.

Za intenzivni razvoj NOP-a Istre od 1941. postojali su i neki nepovoljni unutrašnji uvjeti. Sustav državne vlasti u Istri, izgrađivan u dvadesetogodišnjem razdoblju, bio je god. 1941. do same kapitulacije Italije u punoj snazi, za razliku od drugih naših krajeva u kojima je raspadom stare jugo-

¹ V. Antić, Karakteristični momenti narodnooslobodilačke borbe u Istri, *Historijski zbornik* 1—4, Zagreb 1954, 2—5.

slavenske države njezin državni aparat bio temeljito potresen i dezorganiziran. Razvoj NOR-a u Istri, u takvoj, ratom neporemećenoj situaciji bio je znatno teži. Poznato je, uz to, da su pred napad na Jugoslaviju Istrani, odnosno Hrvati, mobilizirani u specijalne bataljone i da su talijanske vojne vlasti još 1940. povukle iz svojih vojnih postrojbi u graničnom području prema Jugoslaviji sve vojnike slavenskog podrijetla. Takvu su politiku udaljavanja mladih, za oružje sposobnih kadrova iz Istre fašisti vodili do kraja svoje vlasti. Tu mobilizaciju puljski prefekt Berti ovako definira: »Il prelievo coattivo di giovani di origine e famiglia slava [...] per ordine delle autorità militari, nell'intento di evitare il loro passaggio, volontario o forzato, ai ribelli slavo-comunisti.«² Osim toga brojni su Istrani bili u zatvorima zbog prevratničke djelatnosti, pa je u tijeku cijelog razdoblja 1941—1943. kadrovska mogućnost širenja NOP-a bila ograničena samo na starije, malobrojne pojedince koji iz raznih razloga nisu mogli biti mobilizirani ili na nedorasle za vojsku. NOP Istre bio je bez oružja i mogućnosti naoružanja za razliku od drugih naših krajeva, gdje je nakon rasula stare jugoslavenske vojske ostalo dosta oružja i streljiva.

Od subjektivnih čimbenika svakako je najvažnije da prethodni pokret otpora u Istri nije imao politički uobličenu organizaciju. KP Hrvatske i KP Slovenije nisu imale u Istri i Slovenskom primorju ni organizacija ni članstva do 1941, pa tek dolazak, odnosno povratak komunista iz emigracije, znači začetak takva organiziranja. Brojnost, sposobnost, spremnost i iskustvo toga kadra bili su važan subjektivni čimbenik razvoja NOP-a.

KP Italije je do toga razdoblja, i u njemu, bila organizaciono slaba s posve neprikladnim praktično-revolucionarnim programom, pa se u Istri nije osjetila kao značajniji praktični organizator antifašističkih snaga. Ona je i dalje ostala, uglavnom, udruženje zakonspiriranih istomišljenika, čija se djelatnost svodila u prvom redu na proučavanje i širenje partijske literature.³ Uz to se KPI nije mogla povezati s hrvatskim selom kao terenom partizanskog rata, ne samo zbog usko klasnog shvaćanja revolucionarne borbe, nego i zbog stajališta o pripadnosti Istre talijanskoj državi.⁴

Hrvatsko svećenstvo Istre, politizirano već samim čuvanjem hrvatskih obrednih i jezičnih tradicija, nije se razvilo u političku snagu protivnu NOP-u, nego je najvećim dijelom surađivalo s njim ili se ograničilo na vjersku službu.

² Izvješće puljskog prefekta Vincenza Bertija od 2. 4. 1943. ministru unutrašnjih poslova u Rimu (prijepis), Historijski arhiv Rijeka (u daljnjem tekstu — HAR) Riječka prefektura, kut. 2222, fasc. referata Okružne komisije za ratne zločine Rijeka.

³ N. Crnković, Političke prilike u Rijeci 1943. godine do kapitulacije Italije, *Zbornik Pedagoške akademije Rijeka*, Rijeka 1970, 139—143.

⁴ Lj. Drndić, Oružje i sloboda Istre. Trideseta obljetnica ustanka, *Novi list*, Rijeka, brojevi od 24. 1. 1971. do 14. 4. 1971. Posebno u brojevima od 29. siječnja — 1. veljače, 24. veljače, 11—12. ožujka, 30—31. ožujka 1971; V. Antić, Karakteristični ..., str. 15—16; *Istra i Slovensko primorje*, Borba za slobodu kroz vjekove, Beograd 1952, str. 264—267, 283—284; D. Šepić, Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta, *Putovi revolucije*, 3—4, Zagreb 1964, 239—241; M. Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941. do 1945), *Zgodovinski časopis*, 1958—59, 15—30; V. Bratulić, Medunacionalni odnosi i razvitak socijalističkog pokreta u Istri, Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji, 1943—1968, Rijeka 1968, 24—35.

Utjecaja drugih političkih struja i stranaka među istarskim Hrvatima nije bilo, pa je NOP kao antifašistički pokret Istre bio bez ozbiljnog političkog suparnika.⁵

Organizacije NOP-a

Broj članova KPH što su u razdoblju 1941—1943. postupno dolazili i ostajali u Istri veoma je mali. Jednako je tako malo primljenih novih članova. U izvješću što ga je 11. svibnja 1943. poslao OK KPH za Hrvatsko primorje, Ljubo Drndić navodi da je tada u Istri bilo samo osam članova KPH⁶. Da je taj podatak vjerojatno približno točan pokazuju i druga izvješća⁷ iz istog razdoblja, među njima i ona pojedinih baza NOP-a.⁸ Neka druga izvješća ukazuju na mogućnost da je taj broj bio veći.⁹ Uz članove KPH bilo je i kandidata, ali se njihov ukupni broj ni u jednom kraćem razdoblju ne može utvrditi. U izvješćima postoje podaci da su na terenu baze 2 bila tri kandidata,¹⁰ a u bazi 3 jedan kandidat.¹¹

Broj članova KPH se mijenjao, jer je uz primanje novih bilo i hapšenja. Tako je prema izvješću Lovre Milenića od 3. svibnja 1943.¹² na području Pule postojao Mjesni komitet KPH od 4 člana za cijelo područje, dva rajonska komiteta i 4 partijska aktiva, a u centru partijska jedinica. U izvješću baze 6, odnosno vodstva NOP-a za puljsko područje, od 11. svibnja 1943. navodi se: »Ovdje je bila najjača organizacija ali uslijed

⁶ U izvješću Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske (GŠH) od 25. 5. 1942. Vrhovnom štabu Jugoslavije (VŠJ) govori se o istarskoj revolucionarnoj stranki, odnosno njenim simpatizerima. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskog naroda* (u daljnjem tekstu: *Zbornik NOR-a*) tom V, knj. 4, str. 319. Takav tretman istarskih narodnjaka potječe iz izvješća što ga je Anka Berus 14. 5. 1942. uputila CK KPH u kome kaže: »Za situaciju u Istri važno je još to: tamo postoji Istarska revolucionarna narodna stranka koja je prije mjesec dana imala konferenciju na kojoj su doneseni ovi zaključci: 1) ne priznaju talijansku vlast u Istri i proglašavaju sve talijanske zakone nevažećima, 2) seljaci i radnici Istre moraju aktivno kao partizani da sudjeluju u borbi evropskih naroda protiv fašizma kojoj je na čelu Crvena armija, 3) seljaci i radnici moraju sprovađati svuda sabotažu na radu i u vojsci, 4) borba naroda u Istri mora da se pretvori u oružani sukob, za to treba pristupiti organiziranju JNO Fronte, 5) tražiti kontakt sa KPH radi pomoći i saveza sa njom za uspostavu narodne vlasti u Istri.« Izvješće objavio V. Švob, M. Konjhodžić, *Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942*, Zagreb 1969, 293. U literaturi i poznatoj arhivskoj građi nema potvrde da je ta stranka postojala i da je konstituirana na takvu programu, ali je ta ocjena istarskih narodnjaka prihvatljiva i izražava njihovu političku usmjerenost.

⁷ Izvješće objavio P. Strčić, NOP u Istri svibnja 1943. godine, *Istarski mozaik*, 1—2—3, Pula 1968, 125.

⁸ Poimenični spisak članova i kandidata KPH u prvoj polovici 1943. Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (u daljnjem tekstu IHRP) KP — 286/23.

⁹ IHRP KP-286/2, KP-286/10, KP-286/15.

¹⁰ Tako Silvo Milenić spominje Mjesni komitet u Labinu, pri čemu je vjerojatno riječ o Komitetu KPH, a ne KPI, jer ukazuje na potrebu da se njegov sekretar povuče u ilegalnost. Izvješće od 22. V 1943. objavljeno u P. Strčić, NOP u Istri, 131. Isti mjesni komitet spominje se i u izvješću Lovre Milenića od 10. V 1943, isto mjesto str. 120.

¹¹ P. Strčić, NOP u Istri, 124.

¹² N. Crnković, Decifriranje partijske i partizanske šifre u Istri pred kapitulaciju Italije, *Jadranski zbornik*, VII, Rijeka—Pula 1966—1969, tabelarni pregled str. 363.

¹³ Izvješće objavljeno u P. Strčić, NOP u Istri, 121.

hapšenja ostali smo bez Partije...¹³ i zatim su u tabelarnom prilogu iskazana svega tri člana KPH. Slična je provala smanjila broj članova i na području baze 4 (Labin).¹⁴

Osim članova i kandidata u partijskoj je strukturi bilo i simpatizera KPH koji su u nekim izvješćima nazivani partijskim aktivistima ili partijskim povjerenicima. Broj tih suradnika KPH bio je znatno veći od redovnog članstva. Tako se samo u Puljštini spominje postojanje jedanaest partijskih aktivista,¹⁵ iako tada na tom području ima svega tri članka KPH. Povjerenici se spominju negdje kao politički suradnici KPH, a negdje kao ljudi koji su zaduženi za širenje NOP-a u selima gdje još nema NOO-a, dok u nekim izvješćima nije moguće utvrditi njihovu funkciju. Tako se na području baze 2 spominje 17 povjerenika koji su vjerojatno partijski aktivisti,¹⁶ kao i na području baze 3,¹⁷ dok povjerenici s terena baze 5 imaju dužnost odbornika u selima gdje nema NOO-a.¹⁸

Tim podacima može se dodati i onaj Jože Skočilića u izjavi što ju je pisao prema podacima svoje ratne bilježnice.¹⁹ U njoj navodi da je listopada 1943. u Istri bilo, uključujući i Operativni štab, ukupno 35 članova i 25 kandidata KPH. Po svemu se vidi da broj članova KPH u cijelom tom razdoblju sigurno nije odgovarao ni mogućnostima, ni potrebama NOP-a Istre.

Za razliku od mreže, ustrojstva i sastava organizacija KPH, razvoj NOP-a Istre mnogo bolje prikazuju podaci o narodnooslobodilačkim odborima i odbornicima. U literaturi, a osobito u memoarskoj građi, spominje se osnivanje NOO-a već 1941. godine.²⁰ To je zapravo bilo okupljanje i međusobno povezivanje poznatih narodnjaka, pretežno ljudi srednjih godina, prokušanih oporbenjaka, politički formiranih na tradicijama hrvatskog preporoda u Istri i očvrslilih u mučnom razdoblju talijanske okupacije. Osnivanje NOO-a kao oblika okupljanja političkih istomišljenika na programu narodnooslobodilačke borbe samo po sebi predstavlja prerastanje dotadašnjih oblika pokreta otpora istarskih Hrvata u organiziran pokret — u NOP. NOO-i su prvenstveno politički aktivni NOP-a i tek će se postupno razviti i sazrijeti u organe vlasti.

Širenje mreže NOO-a osobito je intenzivno od ljeta 1942.²¹ Dokaz je masovnosti pokreta u Pazinu i okolici iz tog razdoblja 65 uhićenih aktivista,

¹³ IHRP KP-286/2. O ovom uhićenju puljskih komunista izvijestio je i Lovro Milenić 22. V 1943. OK KPH. V. P. Strčić, NOP u Istri, 131.

¹⁴ P. Strčić, NOP u Istri, 130, 131.

¹⁵ Izvješće Lovre Milenića od 22. V 1943, objavljeno u P. Strčić, NOP u Istri, 132. U izvješću baze 6 (Puljština) od 11. V 1943. isti podatak — IHRP KP-286/2.

¹⁶ P. Strčić, NOP u Istri, 124.

¹⁷ IHRP KP-286/15.

¹⁸ IHRP KP-286/3.

¹⁹ Izjava u Muzeju narodne revolucije Rijeka M 8-1a/1.

²⁰ Istra i Slovensko, 242; D. Ribarić, Borbeni put 43. istarske divizije, Zagreb 1969, 26; Lj. Drndić, n. dj., od 28. I 1971. F. Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, *Istorijski glasnik*, 1—2, Beograd 1957, 4; vidi u ovim prvim organizacijama »... partijske aktivne KPH, kao uporišta i nosioce NOP«. T. Peruško i dr., Knjiga o Istri, Zagreb 1968, spominje ilegalne punktove i grupe NOP-a.

²¹ Istra i Slovensko..., Karta Istre s označenim selima i gradovima u kojima su djelovali NOO-i ili odbornici, str. 255; ostali podaci str. 258—260. Usp. Lj. Drndić, n. dj., *Novi list* od 8. veljače do 13. travnja 1971.

zajedno s Marijem Špilerom i Mijom Pikunićem.²² Na početku ljeta god. 1943. NOO-i su bili osnovani u većini sela. Tako su npr. u četiri od ukupno sedam područja partizanskih baza u svibnju te godine bila 74 mjesna (seoska) i 4 općinska NOO-a, dok su u većini drugih sela bili povjerenici, odnosno odbornici.²³ U izvješću baze 5 (Savičent) kaže se za općinu Žminj: »Prema tome zahvaćeno je našom organizacijom oko 2/3 sela cijele općine. Do konca mjeseca nadam se probiti i u ona ostala sela, sa kojima već postoji kontakt, a i štampa im je dana na čitanje.«²⁴ Slična je mreža NOO-a bila rasprostranjena i u svim drugim općinama unutrašnje Istre. Tek su neka sela u blizini većih neprijateljskih garnizona ostala izvan te organizacije. Do kapitulacije Italije mreža NOO-a uspostavljena je gotovo beziznimno u svim mjestima Istre, osnovani su i neki kotarski NOO-i i pripremljeno osnivanje Izvršnog odbora NOO-a za cijelu Istru.²⁵

Najvažnije zadaće NOO-a u ljetu 1943. bile su prikupljanje narodne pomoći u novcu, hrani, odjeći i lijekovima, te mobilizacija dobrovoljaca za NOV. Izvješća partizanskih baza iz toga razdoblja govore o spremnosti ljudi da daju narodnu pomoć.²⁶ U izvješću o tome iz baze 2 kaže se: »Narodna pomoć kupi se redovito. U novcu je dostigla (skupa rajon Pazin—Poreč) oko 1000 na 15.000 lit. Nabavlja se mnogo cipela i odjeće, a hrana stoji nagomilana na kvintale, ne znajući još šta da s njom radimo.«²⁷ Mogućnost prenošenja toga materijala partizanskim borcima u Primorju i Gorskom kotaru poboljšana je otkako su istarski dobrovoljci u sve većim grupama kretali u tom pravcu.

Prvi podaci o dobrovoljcima iz Istre koji su iz nje organizirano krenuli govore i o tome da je mobilizacija počela u travnju 1943,²⁸ a njeni prvi rezultati zabilježeni su na početku svibnja.²⁹ Po našoj vojnoj i partijskoj

²² U ovom su broju i nekolicina aktivista iz Labina. Od tog broja 22 je osudio Specijalni sud na 227 godina zatvora, 36 su dobili 167 godina zatvora, a ostali su oslobođeni nakon dugoga istražnog zatvora. Usp. podatke *Lj. Drmčića*, n. dj., *Novi list* od 3. III 1971, str. 8 i *dr Korlević*, Subverzivna djelatnost u Istri, referat Okružnoj komisiji za ratne zločine, prema izvješćima puljske kvesture 1939—1943, Historijski arhiv Rijeke (HAR) arhiv Riječke prefektуре kut. 2222, fasc. Okružne komisije za ratne zločine.

²³ Baza broj 2 imala je 23 NOO-a (IHRP KP-279/476). Baza broj 3 imala je 24 mjesna i 4 općinska NOO-a (IHRP KP-269/475). Baza broj 5 imala je 10 NOO-a (IHRP KP-286/3). Baza broj 6 imala je 17 NOO-a (IHRP KP-269/488).

²⁴ Izvješće od 9. VI 1943. IHRP 286/3.

²⁵ Istra i Slovensko..., 282, 284; *F. Trgo*, n. dj. 7 navodi podatak da je uoči kapitulacije Italije u Istri bilo ukupno 220 NOO-a.

²⁶ Izvješće baze 5 od 23. V 1943. IHRP KP-286/1.

²⁷ Izvješće baze 2 od 11. V 1943, objavljeno u *P. Strčić*, NOP u Istri, 125.

²⁸ Inicijativu je dao OK KPH HP u ožujku 1943, Istra i Slovensko..., 274.

²⁹ Izvješće baze 2 od XI. V 1943: »Obraćamo veliku pažnju na mobilizaciju. Pred par dana otpremili smo prve borce iz našeg rajona (četvoricu). Nadamo se da ćemo ubuduće imati boljih uspjeha.« *P. Strčić*, NOP u Istri, 125. Slično na str. 116, 119, 129, 132. Izvješće baze 1 od 15. VI 1943: »Po pitanju mobilizacije nije na ovom sektoru još učinjeno ništa i to s razloga što je omladina gotovo sva već u tal. vojsci. Posljednja godišta t.j. najmlađi, koji su sposobni za oružje, bili su bez ikakva poziva odvedeni od karabinjera ravno u kasarne i pod pratnjom poslani na vojni okrug u Pulu, tako da im, i ako bi tko htio, nije bilo moguće pobjeći i otići u partizane. Starije ljude je do sada bilo teško nagovoriti da idu u partizane, jer se boje reakcije i terora nad familijom. Na jednom dijelu tog sektora, gdje najmlađa godišta nisu mobilizirana sa strane Talijana, ima izgleda da će se uspjati mobilizirati nekoliko mladića.« IHRP KP-286/5, KP-286/2.

arhivskoj građi nije moguće utvrditi koliko je dobrovoljaca stupilo u partizanske postrojbe do 9 rujna. U procjeni tog broja ima puno pretjerivanja u literaturi³⁰ i memoarskoj građi,³¹ što ne odgovara podacima u arhivskoj građi, a pogotovo ne ukupnom broju koji navodi puljski prefekt. On, naime, izvješćuje 31. VIII 1943. ministra unutrašnjih poslova u Rimu: »Continua anche l'opera di prevenzione, che dati sinora efficaci risultati, essendo limitato il passaggio ai ribelli a circa 80 persone.«³²

Taj broj ne može biti prihvaćen kao točan, bez obzira na to je li ga ili nije prefekt namjerno umanjio svom pretpostavljenom. To što ga je izrazio sa »circa« pokazuje da je nesiguran. Osim toga talijanske su vlasti mogle efikasno evidentirati odlazak u partizane samo onih mladića koji su time izbjegli vojnu obvezu u talijanskoj vojsci. Organizirana mobilizacija od travnja do rujna 1943. obuhvatila je više stotina Istrana. Ni prema najkritičnijim proračunima³³ taj broj nije manji od 600 ljudi,³⁴ što znači da je Istra do kapitulacije Italije i bez Istrana emigranata dala potpun borački sastav jedne prosječne partizanske brigade. To je, uz izgrađenu mrežu organizacija NOP-a, sigurno najvažniji rezultat toga pokreta do rujna 1943.

Organizacije mladeži i žena počele su se u Istri osnivati tek od proljeća god. 1942. Glavna teškoća u okupljanju žena bili su patrijarhalni obziri i običaji istarskog sela, pa i Istre kao cjeline.³⁵ Među iskusnim političkim radnicima Istre nije tada bilo ni jedne žene, pa su njihove organizacije i 1943. malobrojne.³⁶ Tako je na terenu baze 2 bilo pet odbora AFŽ,³⁷ a na području baze 6 četiri aktiva.³⁸ U drugim su općinama te baze djelovale povjerenice AFŽ-a.³⁹ Žene sudjeluju u organizacijama NOP-a i kao podinci, pa se spominje njihovo sudjelovanje na sastancima raznih grupa aktivista.⁴⁰

³⁰ I. Brozina-Slovan, Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«, Pula (bez datuma) na str. 27. navodi: »Do kapitulacije Italije iz Istre za Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Liku prebačeno je preko 2000 boraca, koji su ušli u sastav 35. i 13. divizije NOV i postojeće partizanske odrede na tim područjima.« Koliko je to apsurdno vidljivo je po tome što je cijela 13. P. G. divizija pred kapitulaciju Italije imala 1594 borca »na licu mjesta«. Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA Beograd (u daljnjem tekstu AVII) kut. 105 B reg. br. 2/25. S druge strane, u sastavu 35. divizije bilo je uistinu mnogo Istrana, ali je ta divizija osnovana 30. siječnja 1944. godine F. Trygo, n. dj. 5 i 6 ne navodi izvore svojih podataka.

³¹ Lj. Drndić, O smislu i značenju jednog jubileja, *Istarski mozaik*, 1-2-3, Pula 1968, 7.

³² Izvješće puljskog prefekta — prijepisi u građi Okružne komisije za ratne zločine u Rijeci. HAR Riječka prefektura kut. 2222.

³³ Istra i Slovensko ..., 283; D. Ribarić, n. dj. 35.

³⁴ F. Trygo, Istra — narodnooslobodilački rat, *Vojna enciklopedija*, 4, Beograd 1961, str. 8. navodi da je 600 Istrana otišlo u partizanske jedinice i prije tog razdoblja, odnosno od siječnja do travnja 1943, do čega je vjerojatno došao iz memoarske građe »Historijat NOP u Istri«, arhiv Vojnoistorijskog instituta kut. 1321, reg. br. 1—1. V. bilješku 30.

³⁵ IHRP KP-286/3, KP-286/2

³⁶ Gotovo u svim izvješćima iz Istre traži se pomoć u ženskom političkom kadru. V. P. Strčić, NOP u Istri, 117, 119, 124—125; Istra i Slovensko ..., 282.

³⁷ Izvješće 11. V 1943. P. Strčić, NOP u Istri, ..., str. 124.

³⁸ Isto V. i IHRP KP-286/2.

³⁹ IHRP KP-286/3.

⁴⁰ IHRP KP-286/2.

Organizacije mladih: SKOJ i USAOH, mada se njihovi začeci mogu pratiti od god. 1941, također su se sporo razvijale. Sve mladiće dorasle za vojsku Talijani su mobilizirali.⁴¹ Mnogi omladinci, uz to, radili su u Raškom rudokopu ili u drugim poduzećima, pa je njihovo okupljanje u mjestima stanovanja bilo otežano.⁴² U radu s mladima bilo je teškoća i druge naravi. Zbog polaženja talijanskih škola, mladež nije bila vična hrvatskom književnom jeziku i pismenosti, što je temeljni preduvjet za političko okupljanje i organiziranje.⁴³ To je bio trajan problem NOP-a Istre do kraja rata. Talijanizacija, naime, nije uspjela zbrisati osjećaj etničke pripadnosti, ali je svojim mehanizmom školstva osiromašila mlade generacije Istrana u poznavanju hrvatskog književnog jezika. Zbog toga se iz Istre neprestano zahtijeva, uz hrvatsku, i štampa na talijanskom jeziku, koja nije namijenjena samo istarskim Talijanima, nego i hrvatskoj mladeži Istre.⁴⁴ U srpnju i kolovozu 1943. osnovana su rukovodstva SKOJ-a i USAOJ-a za Istru.⁴⁵ Aktivi tih organizacija bili su, uz NOO-e, najjači mobilizatorski čimbenici, jer su dobrovoljci za NOV odlazili iz njihovih redova.

Izuzev tri veće provale, i to 1942. u Pazinu, te 1943. u Puli i Labinu, talijanske vlasti nisu uspjele ozbiljnije uzdrmati organizaciju NOP-a Istre. Ona se, unatoč svim tim i veoma brojnim drugim uhićenjima i konfinacijama, održala i djelovala. O njenoj snazi najbolje svjedoče diverzije potkraj kolovoza i na početku rujna god. 1943.⁴⁶

Vodstvo NOP-a Istre

Sva je literatura o NOP-u Istre jednoglasna u pozitivnoj ocjeni djelovanja političkog vodstva tog pokreta od njegova osnivanja u proljeće god. 1943. do listopada te godine.⁴⁷ Sigurno je osnivanjem vodećeg organa NOP-a taj pokret dobio jaku unutrašnju poticajnu snagu čiji je utjecaj na njegov »vrtoglavi uspon«⁴⁸ nedvojben.

Osnivanje toga vodstva V. Antić uzima čak kao razdjelnicu cjelokupne periodizacije NOP-a Istre: »Formirano s ovako određenim zadacima,

⁴¹ V. bilješku 29.

⁴² IHRP KP-286/3.

⁴³ Isto, KP-286/2.

⁴⁴ N. Crnković, Partizanski tisak u Istri, Pazinski memorijal 1970, Pazin 1971, 194—197, 205.

⁴⁵ Istra i Slovensko ..., 282.

⁴⁶ F. Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, 6—7; I. Brozina-Slovan, n. dj. 27; Istra i Slovensko ..., 284—286; T. Peruško i dr., n. dj. 58; D. Ribarić, n. dj. 36.

⁴⁷ Istra i Slovensko ..., 275—279; V. Antić, Uključivanje Istre u NOP Hrvatske i priključenje domovini, Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943—1968, Rijeka 1968, 60—62; Isti, Narodnooslobodilačka borba Istre i stvaranje 43. divizije, Revoluciona Istra, Rijeka 1954, 28—29; Isti, Karakteristični, n. dj. 14; D. Šepić, Borbe istarskih Hrvata za nacionalnu ravnopravnost i priključenje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji, Istarski mozaik, 4, Pula 1968, str. 192; T. Peruško i dr., n. dj., str. 57; P. Strčić, NOP u Istri, str. 115; F. Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, 6.

⁴⁸ P. Strčić, NOP u Istri, 115.

rukovodstvo KPH za Istru kao novo značajno centralno tijelo, omeđilo je razvitak NOP-a u Istri u dva razdoblja: *dosadašnje*, od početka priprema za otpor i borbu protiv okupatora (polovina 1941.) do prestanka djelovanja Prve istarske partizanske čete (kraj 1942.), *ново*, s kojim je izrazito započelo osamostaljivanje NOP-a u Istri. Sam osnutak rukovodstva KPH za Istru označio je prvi uspjeh na tom putu.⁴⁹ Ne upuštajući se u objektivnu utemeljenost takva pristupa periodizaciji NOP-a Istre i ne potcjenjujući ulogu njegova vodstva u tom razdoblju, valja istaknuti da dosadašnja istraživanja još nisu dala odgovor na brojna pitanja o njegovu osnivanju i djelovanju. P. Strčić je prvi upozorio da: »O tome kako je formirano, tko je i kada osnovao prvo partijsko privremeno rukovodstvo KPH za Istru postoje podaci u objavljenim radovima koji ne daju baš jasnu sliku.«⁵⁰ Autor nije izričito naveo u čemu su te nejasnosti, nego je iza nabrojene literature uputio na usporedbu te pretežno memoarske literature s podacima građe objavljene u svom radu.⁵¹ Nešto je jasniji P. Strčić bio u svom članku »Nesporazumi oko osnivanja prvog rukovodstva KPH za Istru.«⁵² U pitanju su velike razlike između memoarske građe (i literature na njoj zasnovane) i izvorne arhivske građe. Izbjegavajući polemički ton koji ga je nužno vodio nijekanju vrijednosti memoarske građe, P. Strčić je vrlo taktično apelirao na sudionike zbivanja da usklade svoje zapise s arhivskom građom na što, na žalost, dosad nije bilo odziva. Zbog toga su uz spomenuta ostala otvorena i brojna druga pitanja. To vodstvo NOP-a ima u literaturi različite nazive: Partizansko rukovodstvo Istre,⁵³ Privremeno partijsko rukovodstvo za Istru,⁵⁴ Rukovodstvo KPH za Istru,⁵⁵ Prvo partijsko rukovodstvo za Istru,⁵⁶ i Partijsko rukovodstvo za Istru,⁵⁷ kako se to rukovodstvo i samo imenovalo.⁵⁸ U ovom je radu upotrijebljen naziv vodstvo NOP-a Istre, jer najbolje izražava složenost sadržaja njegova rada.

Najistaknutiju ulogu u tom vodstvu nedvojbeno je imao Silvo Milenić Lovro. Kao član OK KPH za Hrvatsko primorje i Istru, on je to vodstvo sastavio⁵⁹ i vodio, čak i nakon izbora Josipa Matasa za sekretara. U izvješću tog vodstva od 26. XI 1943, pod točkom kritika i samokritika, kaže se: »Opaženo je da naše part. ruk. nema autoritet koji bi morao da

⁴⁹ V. Antić, Uključivanje, 62.

⁵⁰ P. Strčić, NOP u Istri, 133, bilješka 4.

⁵¹ Isto.

⁵² Novi list, 29. V 1968, str. 3.

⁵³ Istra i Slovensko ..., 275.

⁵⁴ P. Strčić, NOP, 113; Isti, O tome kako je formirano, n. dj.; D. Ribarić, n. dj. 32; F. Trgo, n. dj. 6.

⁵⁵ V. Antić, Uključivanje, 61, 62.

⁵⁶ V. Antić, Karakteristični, 14.

⁵⁷ T. Peruško i dr., n. dj., 57.

⁵⁸ Izvješće Partijskoj rukovodstvu za Istru od 26. XI 1943. OK KPH za Hrvatsko primorje, AIHRP KP-272/732.

⁵⁹ »O svemu ću te opširnije izvestiti posle sastanka kao i o formiranju rukovodstva. Privremenu dužnost sekretara ću ja vršiti, a ti mi javi da li će istu dužnost primiti Vladlen (Ljubo Drndić, pr. N. C.) ili Andrić (Josip Matas, pr. N. C.) o tome nismo razgovarali« — piše Silvo Milenić 12. V 1943. sekretaru OK KPH za Hrvatsko primorje i Istru. Objavljeno u P. Strčić, NOP u Istri, 130.

ima. Ili bolje reći pojedini članovi. To je jedna opasna greška. Kad pojedinac počinje da predstavlja cjelinu. Upućujemo kritiku i drugarskom O. K. da i on pomaže Lovri u stvaranju takvog štimunga. Mislim da pisma i direktive za Part. ruk. bi trebalo slati i pisati Part. ruk. a ne drugu Lovri lično. Kad se nekog upućuje ovamo ne upućivati ga na drugu Lovru već na naše rukovodstvo kao cjelinu. Drug Lovro treba da uloži također truda da se ta greška ispravi.«⁶⁰

KPH o pitanju oslobođenja Istre

KPH je, od svog osnivanja do god. 1941, načelno jednako postavljala problem nacionalnog oslobođenja istarskih Hrvata i primorskih Slovenaca. Mijenjali su se samo praktično-politički pristupi tom pitanju i, ovisno o međunarodnoj i unutrašnjopolitičkoj situaciji, povremena intenzifikacija njegovog postavljanja.

U prvom razdoblju, do i nakon zaključenja Rapallskog ugovora, stajalište KPH prema pitanju oslobođenja Hrvata i Slovenaca, što su ostali u granicama Kraljevine Italije, izraženo je u kritici političkih stranaka i vlade Kraljevine SHS koje su sklopile takav ugovor i osudi imperijalističke podjele svijeta.⁶¹

U drugom razdoblju, od 1930. do god. 1934, KPJ nastoji postaviti problem nacionalnog oslobođenja Hrvata i Slovenaca pod Italijom i Austrijom u programe međunarodnoga komunističkog pokreta. U proglašima partija triju zemalja izraženo je načelno jedinstvo stajališta, odnosno prihvaćen princip samoodređenja naroda i slobodnog razvoja nacionalnih manjina kao način za rješavanje toga pitanja. Sadržaj tih proglašavanja usmjeren je isključivo na zajednički program ujedinjavanja slovenskih zemalja. Istra se izričito ne spominje, pa ni Istarski Hrvati, nego se uz Nijemce i Talijane govori o Hrvatima »koji žive na području slovenskog jezika.«⁶² Nategnuti zaključak V. Antića o tom pitanju nije prihvatljiv. On, naime, kaže: »Hrvati su u deklaraciji spomenuti doduše samo usputno, nisu izričito navedeni istarski Hrvati, ali isticanje i prihvaćanje načela samoopredjeljenja za Slovence, to načelo je neizbježno proširenje i na istarske Hrvate. Ovo proizlazi iz samog smisla deklaracije.«⁶³ Očito je, naprotiv, da se ta deklaracija odnosi isključivo na slovensko nacionalno pitanje, odnosno na slovenski etnički teritorij u tadašnjoj Republici Austriji i Kraljevini Italiji. Istra se kao dio hrvatskoga nacionalnog teritorija u tom dokumentu ne spominje, a to znači i ne postavlja kao problem. Ta deklaracija pokazuje da je tada samo slovensko nacionalno pitanje postavljeno

⁶⁰ Izvješće poslano OK KPH za Hrvatsko primorje i Istru. AIHRP KP-272/732. Oštar kritički ton toga izvješća rezultat je iskrene analize subjektivnih slabosti u listopadskim zbivanjima 1943. u Istri i nastojanja da se prevladaju oblici konspirativno-ilegalnog rada ne samo u Partiji, nego NOP-u uopće. Milenić je prihvatio tu kritiku: »Treba da se ispravi ta greška i da pojedinac ne predstavlja cjelinu«, te na kraju uz sekretara i zapisničara Lj. Drndića potpisao ovo izvješće.

⁶¹ D. Šepić, Nacionalno, n. dj., 238.

⁶² Citat iz V. Antić, Uključivanje, 48.

⁶³ Isto.

kao problem međunarodnoga komunističkog pokreta. Proklamirani princip samoodređenja naroda ima vrijednost samo ako ga se nastoji primijeniti, a očito je da Istra nije spomenuta kao područje takve primjene, odnosno da se nigdje ne govori o hrvatskom etničkom (ili »jezičnom«) teritoriju. Za istarske Hrvate ta deklaracija ima vrijednost samo kao pozitivni pre-sedan, ali ne i pravi pristup rješavanju njihova položaja.

Sazrijevanje stajališta o nacionalnom pitanju u KPJ,⁶⁴ a time i o nacionalnooslobodilačkoj borbi, izraženo je osobito osnivanjem nacionalnih KP Hrvatske i Slovenije u okviru KPJ.⁶⁵ Shvaćanje o Istri i njenoj pripadnosti sadržano je u proglasu Glavnog odbora Komunističke stranke Hrvatske sa Osnivačkog kongresa u izrazu »naša mukotrpa Istra«.⁶⁶ U istom smislu govori se o Istri i u zaključcima savjetovanja KPJ u travnju 1941. u Zagrebu, pa se kaže da Talijani »... imaju iskustva iz porobljene Istre, gdje nikad i nikakvim sredstvima nisu mogli pokoriti i uništiti nacionalnu svijest slovenačkog i hrvatskog naroda Istre«.⁶⁷ Premda kontroverzno toj formulaciji,⁶⁸ Istra se spominje i u pozivu CK KPH na otpor okupatorima lipnja 1941. (prije napada na SSSR) kao naša pokrajina pod tuđinskom vlašću. Sve te formulacije pokazuju da je KPH Istru držala teritorijem pod privremenom stranom vlašću, koju — u sklopu cjelokupnog rješavanja nacionalnog pitanja hrvatskog naroda — treba utjeloviti matiči zemlji.

Najjasnije je takvo stajalište sadržano u Okružnici broj 3 CK KPH od 30. rujna 1941. godine: »Svi komiteti, organizacije i drugovi u krajevima koji su pripojeni fašističkoj Italiji ili okupiranim od italijanskih fašista treba da dobro shvate da linija Partije prema talijanskom fašizmu izražava duboku mržnju naroda protiv okupatora i težnju naroda da se oni protjeraju iz naše zemlje a odcijepljeni dijelovi naše zemlje, zajedno sa Istrom, vrate u sastav Hrvatske.«⁶⁹

Poznato je da su od god. 1941. uz CK KPH i druga politička i vojna vodstva Hrvatske usmjerivala primorsko-goranske organizacije i vojne postrojbe NOP-a prema Istri.⁷⁰ Uz to je i CK KP Slovenije, radi razvijanja organizacija KPS u slovenskim krajevima preko rapalske granice,

⁶⁴ Usp. rezoluciju o ratnoj opasnosti i našim zadacima u borbi protiv rata na 4. kongresu KPJ (Dresden, listopada 1928) objavljenu u *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, Kongresi i zemaljske Konferencije KPJ 1919—1937*, tom II, Beograd 1950, str. 183 i 188 s proglasom Osnivačkog kongresa komunističke stranke Hrvatske 1937, na istom mjestu, str. 409—410.

⁶⁵ Slovenci su komunisti imali određenije poglede na rješavanje pitanja slovenskog nacionalnog teritorija i to su do 1941. godine jasnije izražavali nego hrvatski komunisti za hrvatski nacionalni teritorij. Usp. Manifest ustavnog kongresa Komunističke stranke Slovenije i proglas Osnivačkog kongresa Komunističke stranke Hrvatske. *Istorijski arhiv*, Beograd 1950, 404—414.

⁶⁶ *Istorijski arhiv*, 410.

⁶⁷ *Zbornik NOR II — 2*, str. 13.

⁶⁸ U tom su proglasu rezultati talijanizacije ocijenjeni drukčije nego u ranijem proglasu: »Talijanski imperijalisti porobiše našu divnu Dalmaciju i Primorje, kojima spremaju goroku sudbinu paćenice Istre, u kojoj su ognjem i mačem iskorijenili sve što je bilo hrvatsko i slovensko.« *Zbornik NOR V — 1*, str. 9.

⁶⁹ *Zbornik NOR V — 1*, str. 150.

⁷⁰ *Istra i Slovensko ...*, str. 252—254; V. Antić, *Uključivanje*, 51; D. Šepić, *Nacionalno*, 239—240 (bilješka 38).

slao i svoje članove i aktiviste iz susjednih krajeva,⁷¹ pa su poticaji za razvoj NOP-a Istre dolazili i s te strane.⁷² Ipak za cijelo vrijeme 1941—1943. teško se u Istri osjećalo to što KPH nije u njoj imala prije rata svoje organizacije. J. Matas to ovako izražava: »Jedna i možda najkrupnija naša je greška što smo slabo vodili računa o Istri, danas je teško u doba rata razviti organizaciju, mnogo smo u zakašnjenju, možda smo se oslanjali na talijansku K. P. ili slično tako da sada skupo stoji naš rad, mnogo se hoda, nema prosvjete, ljudi slabo potkovani itd.«⁷³

U literaturi su obrađena brojna nastojanja i pokušaji osnivanja organizacije KPH u krajevima preko rapalske granice: Rijeci, Kastavšćini, istarskoj Liburniji i unutrašnjoj Istri, južno i zapadno od Učke i Čićarije 1941—1943. godine.⁷⁴ Najveći početni uspjesi 1941. bili su u Rijeci i istarskoj Liburniji, odnosno Kastavšćini, ali su provale u organizacije Rijeke i Opatrije bitno utjecale na njihov rad u 1942. i 1943. godini. Od ljeta 1942. glavno žarište NOP-a, preko Planika, postaje unutrašnja Istra, odnosno organizacije u istarskim selima, koja su do kraja rata ostala najjača uporišta NOP-a.⁷⁵

Već samo to što su se aktivisti i funkcionari KPH i KPS, od lipnja 1941. nadalje, mogli kretati po Istri dokazuje da u njoj već tada postoje pojedinci i grupice narodnjaka i antifašista, da su međusobno povezani i da je Istra puna djelatnih jezgri otpora. Te su se grupe i organizacije povezivale u užim sredinama. Postoji i međusobna povezanost takvih aktivnih čvorišta, dogovaranja, kurirske sveze, razmjena tiska, vijesti, iskustava. Od ljeta 1942. postoje i ustaljene sveze preko Čićarije i Kastavšćine s Gorskim kotarom, odnosno primorsko-goranskim i centralnim hrvatskim vodstvom NOP-a. Ipak, unatoč tome, NOP Istre nije imao jedinstvenog vodstva. Pojedini funkcionari riječkog, sušačkog ili Oblasnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje i Gorski kotar što su dolazili u pojedine krajeve Istre, nastupali su i kao predstavnici predvodničkih organa NOP-a i njihova je uloga značajna osobito u idejno-političkom usmjerivanju i praktičnom povezivanju pojedinih regionalnih organizacija NOP-a Istre.⁷⁶ Tom je pokretu nedostajalo jedno tijelo koje, osim koordinacije, ustrajno i ustaljeno pokreće, podstiče, okuplja, aktivizira. Takvo vodstvo dobio je NOP Istre tek u proljeće 1943. iako je postojala potreba i svi temeljni preuvjeti za njegov uspješni rad već u ljeto 1942.⁷⁷ Dosadašnja istraživanja

⁷¹ M. Mikuš, n. dj., 7—50.

⁷² V. Antić, Uključivanje, 52; I. Brozina-Slovan, n. dj., 9—20.

⁷³ Faksimil pisma u V. Švob, M. Konjohodžić, n. dj. između str. 224 i 225.

⁷⁴ Prvi organizirani poticaj razvoju oslobodilačke borbe u Istri na programskoj platformi KPJ predstavlja dolazak Oskara Kovačića u lipnju 1941. godine. V. Antić, Uključivanje, 52. O drugim nastojanjima v. Istra i Slovensko..., 236—239, 241—248, 252—262; I. Brozina-Slovan, n. dj., 9—11, 15—20; Lj. Drndić, Oružje, n. dj., Novi list, Rijeka 1971. 23. siječnja — 14. travnja 1971; V. Švob, M. Konjohodžić, n. dj., 87, 90—91, 108, 115, 117, 119, 121, 139, 146, 149, 150, 177, 219, 276—308, V. Antić, Sušak — Rijeka i okolica u Narodnooslobodilačkoj borbi, Rijeka — Zbornik, Zagreb 1953, str. 347—390; Isti, Karakteristični, 12—15; D. Ribarić, n. dj., 25—27.

⁷⁵ V. Antić, Karakteristični, 10—12.

⁷⁶ Karakteristična je u tom smislu uloga Oskara Kovačića (V. Antić, Uključivanje, 52) i Marija Špilera (V. Lj. Drndić, Oružje, n. dj., Novi list, 19—22. veljače 1971).

⁷⁷ »Prema tome, ono što je već sredinom 1942. godine bilo nužno potrebno, uslijedilo je zapravo sa zakašnjenjem od više od pola godine«, kaže V. Antić, Uključivanje 60.

ne daju dovoljno osnove za siguran odgovor na pitanje zašto takvo vodstvo nije osnovano prije. Uhićenje Marija Špilera, provala u pazinskoj organizaciji NOP-a i raspršivanje prve partizanske čete na Planiku sigurno nisu dovoljan odgovor na to pitanje. Preostaje da se odgovor traži u strukturi kadrovskih snaga NOP-a u Istri i u razlozima zbog kojih OK KPH za Hrvatsko primorje i CK KPH od jeseni 1942. do proljeća 1943. u Istru nisu poslali ni jednoga svog čovjeka.

Da se o Istri u to doba vodilo računa na drugi način dokazuje intenzivno slanje partizanskog tiska iz Primorja u Istru,⁷⁸ a osobito značajni zaključci i proglašeni Prvoga zasjedanja ZAVNOH-a u lipnju 1943.⁷⁹

Partizanske jedinice u Istri do god. 1943.

Dolazak Prve istarske čete u Istru na početku rujna 1942. i njeno djelovanje do početka prosinca te godine višestruko je značajno za razvoj NOP-a na poluotoku. O tome ima dovoljno podataka i prikaza u literaturi.⁸⁰ Ta je četa samom svojom nazočnošću u sjevernoj Istri vršila značajnu propagandu NOP-a. Nakon njena raspršivanja, NOP je u Istri ostao bez najdjelotvornijeg promicatelja revolucionarnog rata, bez organizirane i efikasne vojne postrojbe. Takvu njenu ulogu ne negiraju ni negativne ocjene: »Kao vojna jedinica, Prva četa vršila je premalo akcija, koje bi je u stvari bile jačale. Četa, dakle, nije imala dovoljno uspjeha kao vojna jedinica...«⁸¹ Iako je način i ograničen domet vojnog djelovanja te čete bio glavni uzrok njena raspada, ipak se prestanak njenog djelovanja u Istri nije mogao nadoknaditi intenzifikacijom političkog rada. Zbog toga je u cijelom kasnijem razdoblju do 9. rujna 1943. bilo nastojanje da se obnovi djelatnost jedne redovne partizanske postrojbe.⁸² U tome na žalost nije bilo uspjeha.⁸³ Koliko su na to djelovale predodžbe vodstva NOP-a Istre o vrijednosti djelovanja takve postrojbe za razvoj cijelog pokreta — teško je ocijeniti, jednako kao i to, koliko su njihova shvaćanja o tome bila utemeljena na iskustvima djelovanja Prve istarske čete, na nejasnom

⁷⁸ N. Crnković, Partizanski tisak, 193—197.

⁷⁹ Istra i Slovensko ..., 280—281. V. proglas Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i GŠH od 18. III 1943. u Zborniku dokumenata 1943, Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske, Zagreb 1964, 79; Izjavu o ciljevima i načelima narodnooslobodilačke borbe ZAVNOH-a i GŠH od 26. V 1943, isto mjesto, str. 132; Proglas Prvoga zasjedanja ZAVNOH-a od 14. VI 1943. »Narodima Hrvatske«, isto mjesto, str. 210; Rezolucija ZAVNOH-a od 14. VI 1943, isto mjesto, str. 222.

⁸⁰ Istra i Slovensko ..., 262—270; F. Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, 5; D. Ribarić, n. dj. 28—31; V. Švob, M. Konjbožić, n. dj. 13, 306—308, 325—335, S. Tintor, Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija, Zagreb 1968, 62; V. Antić, Uključivanje, 56—59; Isti, Značaj prvih akcija prve čete, Razvitak radničkog i antifašističkog pokreta u Istri, Glas Istre, Pula, 30. XI 1959, 5; Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, Beograd 1963, 302.

⁸¹ Istra i Slovensko ..., 270.

⁸² Diverzantske akcije u kolovozu 1943. vršile su pojedine grupe aktivista. V. I. Brozina-Slovan, n. dj., 27; D. Ribarić, n. dj., 36; Istra i Slovensko ..., 284—286; F. Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, 6—7.

⁸³ Isto, 284; D. Ribarić, n. dj., 35 i d.

poimanju partizanskog rata,⁸⁴ na pogrešnoj procjeni raspoloženja pučanstva prema oružanoj akciji⁸⁵ ili drugim subjektivnim psihološkim dispozicijama.

Izvješća iz Istre pokazuju kakvo je bilo mišljenje o potrebi djelovanja partizanske postrojbe u njoj. Od svog dolaska u Istru 1. svibnja 1943. Silvo Milenić o tom problemu govori već u svom prvom izvješću kako je: »... izložio potrebu otvorene borbe, da mi komunisti ne smijemo biti pod uplivom masa i na repu događaja, nego zapaliti oganj N. O. B. ...«⁸⁶

O praktičnom djelovanju partizanske postrojbe u Istri u to doba izražavao se ovako: »Razgovarao sam sa drugom Rasporom o vašem mišljenju da se ovamo prebaci naoružana desetina partizana. Ovdje bi ih se moglo prihvatiti, ali za sada praktički u pogledu mobilizacije nebi se mogli korisno upotrijebiti (...). Pitanje hrane nije problem, a za prebacivanje desetine dat ćemo im dva dobra kurira, koji poznaju cijelu Istru za slučaj povlačenja. Ja sam mišljenja da odmah uputite simo jednu dobru desetinu, svakako sa puškomitraljezom jer će imati prilike da ponegdje raspale. Čak bi se isplatilo reskirat jedan alarm napraviti u blizini Pole tamo ima nekih šuma, možda bi bila dovoljna mala iskra da se zapali požar. (...) Dakle vi pošaljite partizane i skrenite im pažnju na delikatnost njihove misije, a mi ćemo ih najbolje primiti. (Ne zaboravite da bude koji pjevač s njima za povest pjesmu to se svugde i naročito traži.) Iz početka bi ih se upotrijebilo za mobil. i polit. propagandu, a na idućem sastanku tokom ovog mjeseca ispitat ćemo mogućnost slučaja s Pulom i Labinom...«⁸⁷ Da o dolasku partizanske desetine govori prvenstveno s aspekta njene političko-mobilizatorske uloge dokazuje i izvješće od 23. svibnja 1943. u kome kaže: »... da bi išli s vremenom, mnogo će doprinest otvorena propaganda i agitacija preko partizana, kako smo predviđeli, da se simo pošalje jedna desetina.«⁸⁸

Ljubo Drndić u svojem izvješću od 11. svibnja iste godine polazi od ove postavke: »Učinjena je pogreška što je prije poslana vojna jedinica (V četa) umjesto politički terenski radnici. Zaboravilo se je da bez stvorene pozadine, sigurne pozadine, nema ni sigurne vojske.«⁸⁹ Nagli razvoj organizacija NOP-a Istre u ljetnim mjesecima 1943. naveo ga je na promjenu toga stajališta, pa vatreno inzistira: »Pitanje desetine postavljamo ponovno kao pitanje dana. (...) A! to moraju biti iskusni borci, koji će sutra biti sposobni da povedu i komanduju trupama. (...) Narod ovdje traži borbu,

⁸⁴ Većina članova tog vodstva bili su iskusni politički radnici u uvjetima konspirativno-ilegalnog rada, ali je među njima bilo i onih (A. Raspor, J. Maras, I. Motika) koji su imali praktičnih vojnih iskustava u partizanskom ratu.

⁸⁵ V. izvješća baze 5 od 23. V 1943. i 9. VI 1943. IHRP KP-286/1 i 286/3. »Teren podesan za akciju uvjeravanja — potpuno nepodesan za bilo kakvo nasilje« kaže se u obavještajnom izvješću od 28—31. kolovoza 1943. upućenom Glavnom obavještajnom centru Glavnog štaba Hrvatske. Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, kut. 107 A-5/32.

⁸⁶ Izvješće od 3. V 1943. upućeno OK KPH za Hrvatsko primorje i Istru objavljeno u *P. Strčić*, NOP u Istri, 117.

⁸⁷ Izvješće od 12. V 1943. objavljeno na istom mjestu, 128—129. Pod Pulom i Labinom misli na izazivanje meteža demonstrativnim napadima.

⁸⁸ Objavljeno na istom mjestu, 132.

⁸⁹ Isto, 125.

hoće akcije. Samo tu treba biti na čelu.«⁹⁰ Pa ipak, Lj. Drndić prvenstvenu potrebu partizanske postrojbe u Istri vidi u njenoj namjeni zaštitnice golorukih partizanskih dobrovoljaca što iz Istre kreću prema Gorskom kotaru i Primorju.⁹¹

Činjenica da vodstvo NOP-a Istre zahtijeva dolazak u Istru jedne desetine partizana u vrijeme kad samo organizira odlazak više stotina Istrana u partizanske postrojbe, navodi na pretpostavku da nije imalo povjerenja u vlastite vojne sposobnosti ili da je imalo nerealnu predodžbu o ulozi vojnih postrojbi u razvoju NOP-a. Na posljednje ukazuje i zaključak toga istog vodstva nakon njemačke listopadske ofenzive Wolkenbruch (1943) da se osnuju male partizanske grupe, ali »Prije svake akcije (tih grupa, pr. N. C.) mora se ispitati da li je njeno izvršenje politički oportuno.«⁹²

Glavni štab Hrvatske, vjerojatno u dogovoru s OK KPH za Hrvatsko primorje i Istru i CK KPH,⁹³ uočio je potrebu slanja u Istru partizanskih postrojbi, pa je 10. kolovoza 1943. poslao naredbu štabu 13. primorsko-goranske divizije: »Budući da je vrlo važno proširiti partizanski pokret i na Istru stavite odmah na raspolaganje Štabu Grupe⁹⁴ sve raspoložive kadrove Istrana ili one za koje držite da bi tamo mogli sa uspjehom djelovati.«⁹⁵ Istog dana poslana je naredba Štabu grupe primorsko-goranskih odreda: »Javite nam odmah kako stoji sa odašiljanjem predviđenih jedinica u Istru. To je sada vrlo aktuelno i vrlo važno i hitno bi bilo potrebno tamo nekoga uputiti. Naređeno je štabu XIII Divizije NOVH da vam u pogledu kadrova za to izade u susret. O tome nas hitno izvjestite.«⁹⁶

Glavni štab Hrvatske je 15. rujna 1943. poslao zahtjev Štabu II korpusa NOVH da uputi sve Istrane sa svog područja i iz jedinica do njegova sjedišta, odakle će dalje za Istru.⁹⁷ Vjerojatno su takve naredbe upućene i drugim operativnim i teritorijalnim vojnim vlastima.⁹⁸ Na žalost, sve te grupe Istrana nisu stigle u Istru ni do kraja rujna, nego tek nakon njemačke listopadske operacije, odnosno potkraj god. 1943.

⁹⁰ Istra i Slovensko . . ., 284.

⁹¹ »Mobilizacija poprima sve veće razmjere. Nismo u stanju da je zaštitimo. Postavljaju nam već zasjede a mi smo često prisiljeni da pratimo po 50 ljudi sa dvije pištolje.« Isto, 284.

⁹² Izvješće Partijskog rukovodstva za Istru od 26. XI 1943. OK KPH za Hrvatsko primorje, AIHRP KP-272/732.

⁹³ Istra i Slovensko . . ., 284.

⁹⁴ Štab grupe primorsko-goranskih odreda.

⁹⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, kut. 104 A-1/14.

⁹⁶ Isto, 104 A-1/13.

⁹⁷ Isto, 110-7/7.

⁹⁸ Prema usmenoj izjavi Vlade Vozile piscu, grupa Istrana iz XIII proleterske brigade »Rade Končar« stigla je u Gorski kotar tek u listopadu 1943, te se zbog njemačke listopadske operacije Wolkenbruch prebacila u Istru tek potkraj te godine.

Zaključak

NOP Istre razvio se je na tradiciji pokreta otpora Hrvata od god. 1918. i kao produženje toga neprekinutog otpora iz malih se žarišta proširio u jedinstveno vođeni organizirani pokret. Glavni mu je poticaj bio moralni oslon i idejna usmjerenost partizanskog oslobodilačkog rata u Hrvatskoj i Jugoslaviji, ali je u razdoblju do 1943. svoje rezultate postigao umnogome vlastitim unutrašnjim snagama, bez znatnije pomoći.

Cjelokupna složena mreža organizacija i djelatnika NOP-a u Istri bila je masovna i homogena, radišna i hrabra. Prava snaga tog pokreta ipak nije bila u zbroju njegovih organiziranih članova, nego u općoj usmjerenosti naroda prema njegovu programu, u općoj ljubavi, simpatijama i divljenju partizanskim borcima Hrvatske i Jugoslavije. Sigurno je da je na takvo političko određenje istarskih Hrvata, talijanskog radništva i antifašista uopće bitno utjecala djelatnost organizacija NOP-a u Istri. U političkoj obespravljenosti Istrana što ju je cjelokupnim svojim sustavom stvorio fašizam, NOP Istre, kao reprezentant oslobodilačke borbe svih jugoslavenskih naroda — razvijajući svoju djelatnost na razini koja dolikuje takvoj funkciji — uspio je revolucionarno preobraziti shvaćanja pučanstva Istre o borbi za slobodu i aktivno ga uključiti u nju već u razdoblju 1941—1943. Ovdje su istaknuti samo neki problemi razvoja NOP-a Istre u tom razdoblju. Njihovo će daljnje rasvjetljivanje i obrada drugih — ovdje nespomenutih pitanja — sigurno to još jasnije potvrditi.

SUMMARY

On the basis of a study of relative works and some new sources, the author presents certain significant problems and developments in the organization of the National Liberation Movement in Istria from 1941 to 1943. He says that the real strength of the National Liberation Movement in Istria was not in the number of its organized and active members, but in the general inclination of the people towards its programme. The National Liberation Movement in Istria developed on the tradition of the resistance movement of Croats from 1918. As an extension of that continual opposition, it expanded from small centres of resistance into an organized movement under one leadership. Its chief impetus was provided by the moral support and idea behind the liberation war in Croatia and Yugoslavia. Facism, and its whole system, completely deprived the Istrians of political rights. Under these conditions the National Liberation Movement in Istria, a representative of the liberation struggle of all the Yugoslav peoples, managed to involve the people of Istria in the fight for freedom as early as 1941—1943.